

Vetenskapliga klassiker

EVOLUTIONENS FÖRVALTARE

Alison Bashford
(2022)

OPPENHEIMER

Kai Bird och Martin J. Sherwin
(2005)

MAX PLANCK

Brandon R. Brown (2024)

EINSTEIN:

HANS LIV OCH UNIVERSUM
Walter Isaacson (2007)

DUBBELSPIRALEN

James Watson (1968)

NEANDERTALMÄNNISKAN

Svante Pääbo (2014)

RESAN MED BEAGLE

Charles Darwin (1839)

NOVUM ORGANUM

Francis Bacon (1620)

NILS CELSIUS, KYRKAN OCH

NATURVETENSKAPEN

Erik B. Karlsson och Eric Stempels
(1679)

RADIOAKTIVA SUBSTANSER

Marie Curie (1904)

VAD ÄR LIV?

Erwin Schrödinger (1944)

LUSTEN ATT UPPTÄCKA

Richard Feynman (1999)

Alison Bashford

Evolutionens förvaltare

En biografi över Huxleyfamiljen

... ♦ ...

Översättning av Malin Haawind

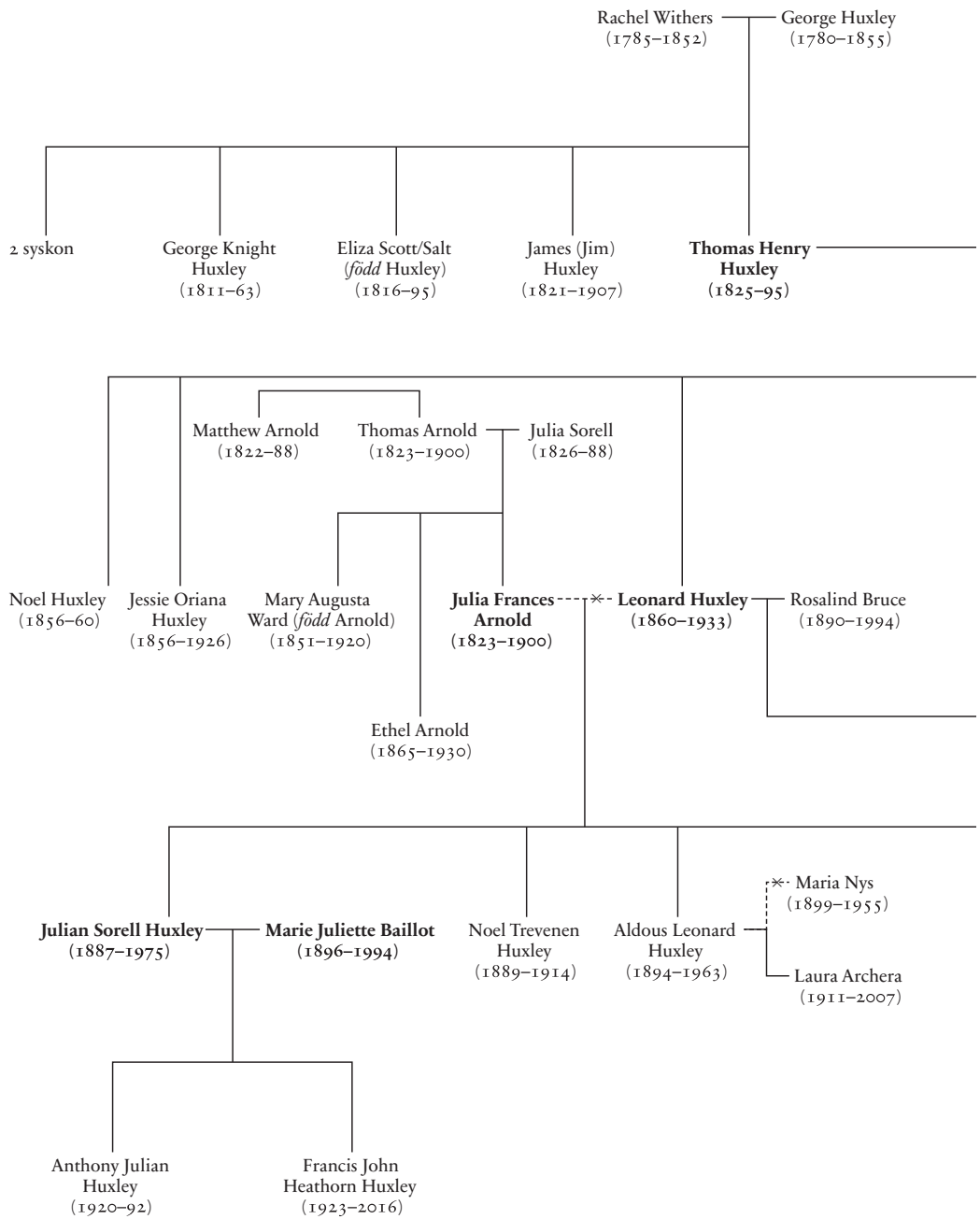
fri tanke

Innehåll

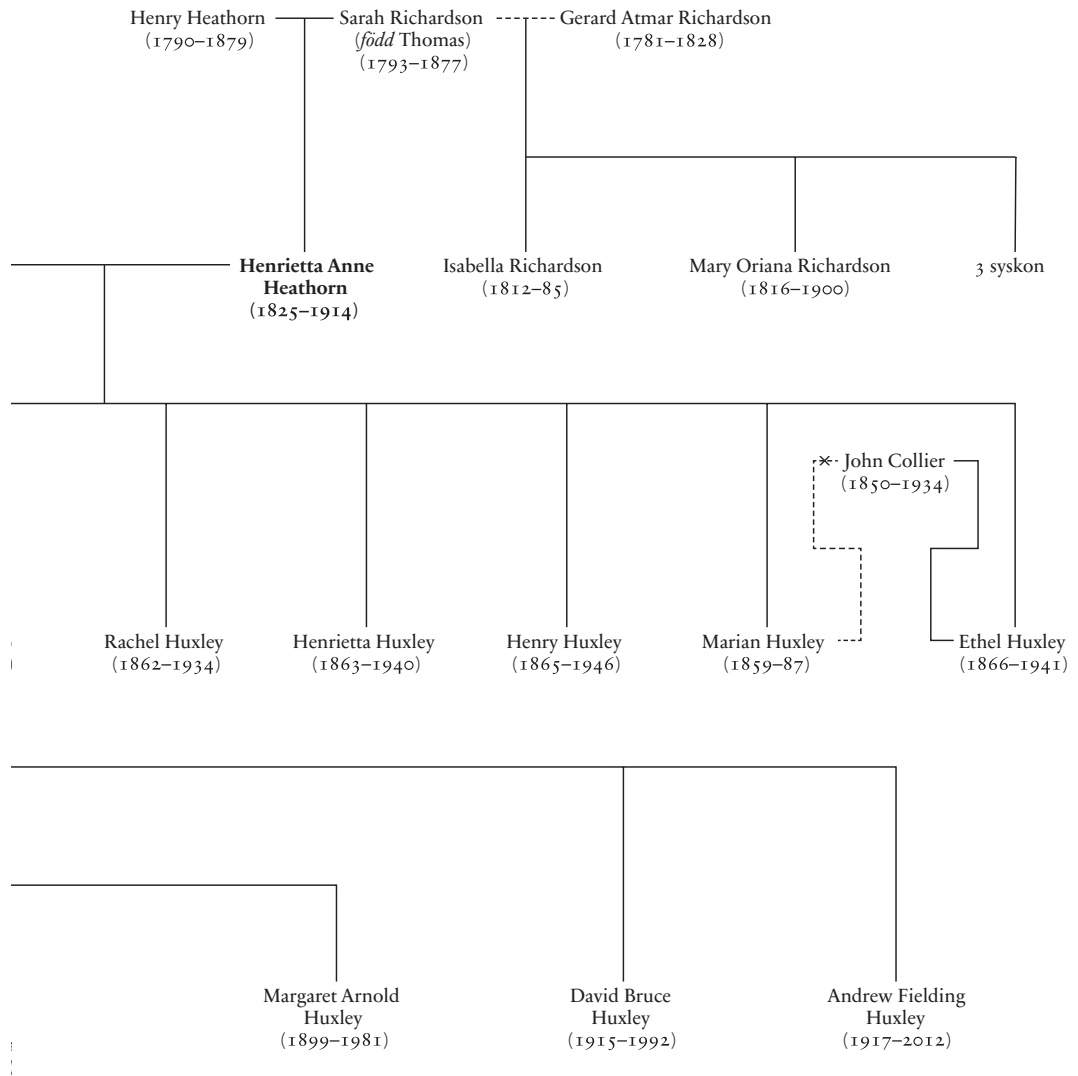
DEL I. GENEALOGIER	33
1. Generationer: Familjen Huxley, 1825–1975	35
2. Evolutionens förvaltare: Det intellektuella arvet	79
3. Själens sjukdomar: Sinne och psyke i familjen Huxley ...	121
DEL II. DJUR.....	169
4. Varelser i himmel och hav	171
5. Djurpolitik: Från grymhet till naturvård	209
6. Primater: Familjen Huxley och aporna	251
DEL III. MÄNNISKOR	291
7. Människosläktet: Sapiens ur det förflutna.....	293
8. Mänskliga skillnader: Sapiens i den politiska samtiden ..	347
9. Transhumanism: Sapiens i en eugenisk framtid.....	401
DEL IV. SJÄLAR	447
10. Andra världar: Familjen Huxleys återförtrollning	449
Epilog: Födelse, död, efterliv.....	495
Författarens tack	507
Förkortningar.....	511
Bildförteckning	513
Noter	521
Index	583

Tillägnad Keith Harvey Bashford, 1934–2022

EVOLUTIONENS FÖRVALTARE

Släktträd

----- skild

---x--- änkling/änka

Inledning

PÅ VILKET SÄTT är människor djur och på vilket sätt är vi det inte? Hur är tiden beskaffad och hur gammal är jorden? Hur kan planeten komma att se ut – med eller utan människor – om 10 000 år? Och på en mer blygsam nivå: vem livnär sig på att ställa sådana frågor, och vem tror sig kunna svara på dem?

Thomas Henry Huxley och hans sonson Julian gjorde det. 1947 porträtterades de två i tidskriften *Life*, en död och en levande. Under fotograferingen i Julians bibliotek i Hampstead poserade han själv-medvetet framför porträttet av sin farfar (BILD 0.1). I förgrunden ser man en välkänd vetenskapsförfattare, zoolog och naturvårdare från mitten av 1900-talet. I bakgrunden syns en vetenskaplig naturforskare från mitten av 1800-talet – Charles Darwins allra mest förbehållslösa försvarare. Julian visade här upp sin akademiska blodslinje ovanför ena axeln, och den kunskap och auktoritet han tillskansat sig genom biblioteket ovanför den andra, ett bibliotek i vilket många av böckerna var skrivna av just hans farfar. Han kunde göra det med rätta. Under 1800- och 1900-talen förmedlade dessa två vetenskapsmän, dessa självutnämnda kosmologer, evolutionens fantastiska historia, liksom berättelsen om hur idén om det naturliga urvalet föddes, dog och återuppstod. De var »evolutionens förvaltare«, ett epitetsom Julian ofta använde för att beskriva hela mänskligheten, men som i ärlighetens namn stämmer bättre in på Huxleymännen själva.¹ Den yngre av de två männen tog efter sin viktorsianske farfar genom att alltid sysselsätta sig med det slags kunskapssökande som var så typiska för Huxley, vissa av fundamental betydelse, andra mest grandiosa. Båda var de framstående och båda var i perioder av sina liv mycket plågade. Att skriva ihop dessa vetenskapsmäns liv gör att vi får ett slags snabbspolad överblick över 1800- och 1900-talen och periodens

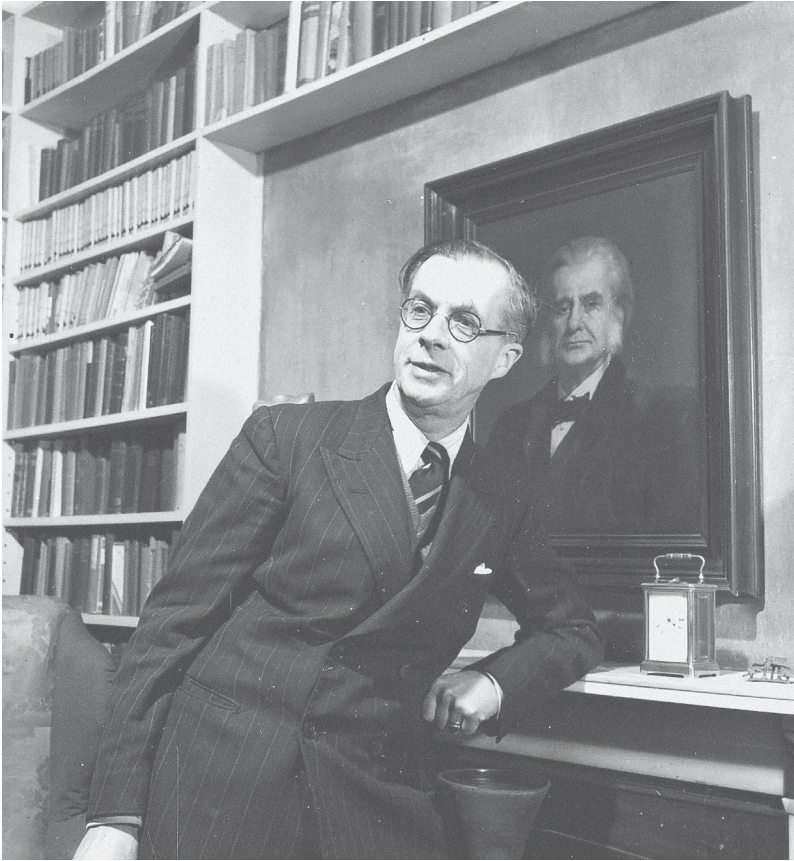

BILD 0.1: Julian och Thomas Henry Huxley, evolutionens förvaltare: fotografering för *Life magazine*, 1947.

förändringar, just för att de var så lika. Vi skulle till och med kunna betrakta dem som en enda man med ett väldigt långt liv, från 1825 till 1975, vars viktigaste hållpunkter korrelerade med enorma skiften i historien, från segelfartygens tid till rymdåldern; från kolonialkrig till världskrig till Kalla kriget; från en tid då jorden i enlighet med Första mosebok var 6000 år gammal till en tid då den var 4,5 miljarder år, enligt stenprover från Apolloprogrammet.

Ytterligare två porträtt hjälper oss att förstå dessa evolutionens förvaltare och vilka viktiga spelare de var i det stora moderna projektet att försöka förstå och ringa in »natur« och »kultur«. Bilderna är som fönster in i deras två vitt skilda vetenskapliga själar, men vi ska inte se in i deras ögon, utan snarare fokusera på vad de håller i sina händer.

Julian håller i »kultur«, en träskulptur från Igbofolket i Nigeria som han kommit över billigt på en av sina resor i Västafrika 1943 (BILD 0.2). Han har berättat om skulpturen att den var ett heligt ting, en »liten avgudabild ... som var avsedd att användas vid altare i hemmet«. I stället hamnade den på ett helt annat slags altare i Hampstead.² Vid sidan av sitt vetenskapliga arv utvecklade han sina egna intressen och en kosmopolitisk hållning. Förvisso var han student och naturälskare, agnostiker av börd, bror till Aldous, anhängare av idén om evolution genom naturligt urval såväl som (sin egen uppfinning) evolutionär humanism, men han hade alltid en dragning till det kulturella. Som zoolog så var hans grund i etologin, det vill säga studier av djurs beteenden och hur de beter sig i jämförelse med oss människor, hur de tänker och känner. Samtidigt var kulturen i sig en del av evolutionen och detta inte bara i överförd bemärkelse, utan också rent konkret. Julian hävdade alltid att det mänskliga medvetandet är unikt evolutionärt sett, just eftersom vi kan förstå precis det.

T.H. Huxley å sin sida, håller i naturen (BILD 0.3). Likt en monark som håller i riksäpplet, håller Huxley upp ett mänskligt kranium. Som om en representant för Guds herravälde över jorden förvandlats till en sekulär förvaltare av mänskligheten. Det mest välkända porträttet av Thomas Henry är målat med tunga viktorianska oljefärger av den frade konstnären John Collier, som också råkade vara Thomas Henry Huxleys svärson och Julians morbror. Den store patriarken högst

upp i toppen av en mycket anmärkningsvärd familj framställde sig själv, inte bara som stamfader för vetenskapen, utan också för det han kallade »Man Family«, Människosläktet, *Homo sapiens*, inklusive dess förmänskliga förfäder. Kraniet han håller i har ett starkt symboliskt värde, vilket familjens konstnär mycket väl kände till. Det var ett tecken på Huxleys höga ställning inom de brittiska naturvetenskaperna, och fungerade som en sekulär talisman för hans stora bidrag: »bevis angående människans plats i naturen.«³

En vinterkväll år 1867 höll T.H. Huxley en föreläsning i etnologi, vetenskapen om människan, för arbetare vid Mechanics' Institute i Chancery Lane då han värvades till en hjälpinsamling för de fattiga i East End. Huxley sade då att han »helt enkelt skulle stoppa sitt eget bidrag i en av skallarna på bordet«, och så kunde de andra göra detsamma om de ville. Ett mänskligt kranium fick alltså fungera som förvaringskärl för det insamlade, en märklig sekulär kollektthåv. Hela föreläsningssalen deltog snart i detta sammelsurium av etnologi, självhjälp, välgörenhet och allmoseutdelning.⁴ Då som nu var det många som med rätta förhöll sig till mänskliga kvarlevor som något delvis heligt, säkert minst lika heligt som den där avbilden i trä som Julian höll i på bilden i *Life*. Men farfar Huxley uppfattade inget sådant. Skallar var vardagliga, materiella föremål, visserligen fascinerande sådana, men inte på något vis heliga. Människokroppen var inte ett förvaringskärl för själen, vare sig i livet eller döden – vi kan åtminstone aldrig bevisa att det förhåller sig så, menade agnostikern Huxley. I hela sitt liv kämpade han på naturens sida, och för att med hjälp av en strikt vetenskaplig metod begripa den.

När det kom till moderniseringen av naturvetenskaperna var Huxley en nyckelspelare, till och med dess dramaturg, i och med att han utmanade det magiska och övernaturliga tänkandet. Detta förebådade religionens krympande betydelse, »avförtrollningen« som sociologen Weber kallade det, eller »Guds död« för att tala med filosofen Nietzsche. Man kan säga att de två på olika vis svarade på framväxten av den vetenskapliga naturalism som T.H. Huxley gick i spetsen för, och detta i samma tyska vetenskapstradition som Huxley själv var mycket lärd inom – självlärd, förstås. Det finns inga andar,

Inledning

BILD 0.2: Julian Huxley och kulturen: fotografering för *Life magazine*, 1947.

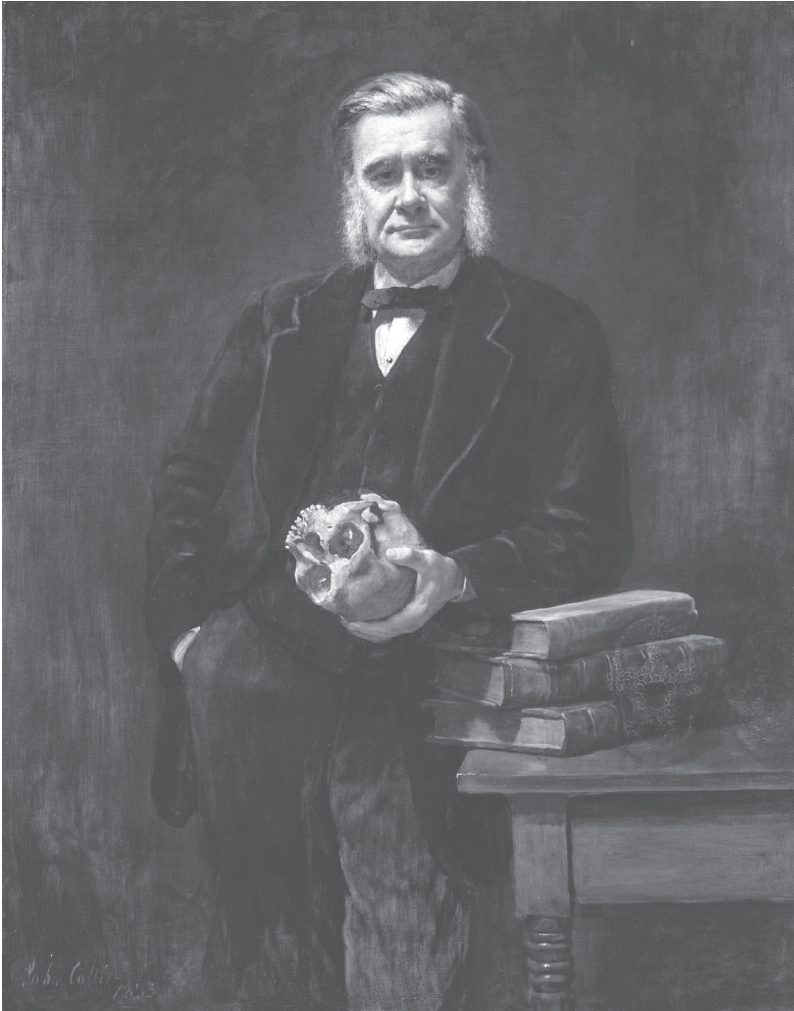

BILD 0.3: Thomas Henry Huxley och naturen: oljemålning av John Collier, 1883.

ingen skapare, inget gudomligt, åtminstone inte vad vi säkert kan veta. »Underbart!« hade nog Huxley utbrustit om han levtt länge nog för att ta del av de omfattande vetenskapliga diskussionerna om sekularisering och avförtrollning under 1900-talet. Och han skulle nog därmed också ha ställt sig frågande till varför hans sonson, biologen Julian, var så dragen till heliga artefakter, studerade parapsykologi och då och då grubblade över spöken. Och hur kom det sig att hans litterära sonson Aldous sökte så radikalt andra uppfattningar och förnimmelser och vägar in i dem, för att inte tala om barnbarnsbarnet Francis Huxley, som var antropolog och så djupt försjunken i det magiska och mystiska såsom voodoo och religiösa ritualer att han själv blev ett slags animist.

En del av denna personliga evolutionshistoria *borde* enligt avförtrollningsteorin vara en historia om sekularisering, en seger för T.H. Huxleys rationella agnosticism i en dynasti av vetenskapsmän. Men faktum är att det i stället är en berättelse om familjen Huxleys återförtrollning. Genom tre eller fyra generationer under moderniteten söker medlemmar i familjen Huxley aktivt efter något att ersätta religion med, något som är kompatibelt med farfaderns vetenskapsnaturalism men som på något vis överträffar den. Julian blev ett slags nyromantisk naturalist, komplett med uppenbarelser och poesi, på många sätt mer besläktad med det tidiga 1800-talets naturfilosofi som hans farfar hade rasat mot. För att sammanfatta det hela kan man säga att familjen Huxley gjorde en symbolisk resa genom moderniteten, *från* det avförtrollade mänskliga kraniet, ett objekt ur naturen, *till* det förtrollade, snidade, heliga kulturobjektet – inte tvärtom. Ibland såg Julian till och med sig själv som ett slags Skapare som till mänskligheten utgav sitt eget Ord: evolutionär humanism. Eller var han kanske mer lik Moses när han författade en ny vetenskaplig religion för världen, en där Sanningen definitivt inte stod att finna i himlen, utan på jorden, i naturen själv.

Det kranium som Thomas Henry Huxley håller i med sådan högtidlighet, ja nästan med trots, representerar arten *Homo sapiens*. Men vi vet samtidigt att en specifik människa brukade vara »i« kraniet, brukade *vara* det. En gång innehöll det en hjärna, ett tänkande, ett

medvetande, en mänsklig (eller kanske en förmänsklig) varelse, även om den enligt Huxley var en själlös sådan. Men en agnostisk inställning till själen innebar inte att Huxley inte intresserade sig för »känsla«. Tvärtom var medvetande och perception, förnuft och känsla lika fascinerande för honom som fysiolog och skolad filosof, och inte bara som komparativ anatom. Han forskade ihärdigt om hur hjärnan och medvetandet i en människa förnimmer, tänker, uppfattar, känner och handlar så likt eller olik andra djur, och kom att på så vis radikalt fördjupa och bredda debatten om mänskligt förnuft och djurisk instinkt. Många känner honom som grundare av den brittiska antropologin, men han var också del av psykologins begynnelse. När sonsonen Julian inledde sitt vuxenliv hade den här mycket speciella familjens undersökningar utvecklats från studier av medvetenhet och medvetlöshet – mesmerism, hypnos, anestesi, reflex – till analys av det 1900-talsfenomen som kallades det omedvetna. Julian läste Freud. Och på 1950- och 1960-talet så funderade båda Huxleybröderna Julian och Aldous aktivt över sätt att påverka medvetandet, genom telepati, *Vedanta*, meskalin och LSD. Den av bröderna som bodde i trygga och mysiga Hampstead var *filosof* i nya slag av mänskliga förnimmelser. Brodern som bodde i det progressiva Kalifornien var i stället en *praktiker*, helt uppslukad av nya förnimmelseerfarenheter.

Det materiella sambandet mellan en skalle, en hjärna, ett sinne och ett enskilt mänskligt medvetande visade sig vara något som skulle uppta familjen Huxley i flera generationer. Det visade sig också vara något som skulle plåga familjen Huxley i flera generationer. Och det är här som de evolutionära idéernas historia blir så oerhört personlig. Huxleys var en familj som var svårt drabbad av psykisk sjukdom och det var en familj av briljanta tänkare. De både förkroppsligade och tänkte sig igenom genialitet och melankoli på det sätt som man inom vetenskap och litteratur föreställde sig och satte samman dessa tillstånd under 1800-talet, och under 1900-talet genom psykoanalys, betendepsykologi och psykofarmakologi. Det enda som kunde svara mot familjens kollektiva depression var deras egen kapacitet att tänka nytt och nyfiket om just detta, och att fascineras av de mystiska sambanden mellan kropp och själ via de hjärnor som satt inuti de där skallarna.

Farfar och sonson Huxley intresserade sig båda för yttre världar och ibland även för andra världar. De var kosmologer men på olika vis. Under deras sammanlagda levnadstid, från 1825 till 1975, sträckte tiden ut sig längre och längre, det förflutna blev djupare och djupare, och det gällde inte bara mänsklighetens förhistoria, utan också jordens geologiska historia. Det var en enastående begreppsmässig revolution. Ändå förhöll sig den här långlivade mannen likt Janus med två ansikten inför tidsrevolutionen, den viktorianske Huxley blickade bakåt mot det förgångna, medan den moderne Julian var förtrollad av det som var bortom tid och rum. Julians övertygande facklitterära essäer om mänsklighetens och planetens framtid kompenserade möjligen för hans mediokra försök till science fiction, i skuggan av sin brors litterära briljans. Men under 1900-talet delade Julian och Aldous visioner om alla möjliga sorters nya världar i en på djupet intellektuell och broderlig samhörighet.⁵

Lika ofta som Huxleyfamiljen blickade ut mot yttre eller framtida eller undre världar, så blickade de in i sig själva. Ibland tog sig dessa introspektiva undersökningar publika uttryck i form av diktsamlingar och fria memoarer, eller så vävdes de in i essäer kring ämnen som religion eller etik, eller filosofiska texter om vetande och beteende. För varken Thomas Henry eller Julian Huxley var depressionerna något fullständigt undangömt och dolt. Och de introspektiva faserna manifesterade sig sällan i att de drog sig undan världen. Thomas Henry Huxley var inte direkt någon som folkskyggt drog sig tillbaka. Han hade sig själv att tacka för den han blivit, var både självgjord och självgod – inte minst nöjd med sina strider mot världen. Han hade en stark personlighet, var både djärv och skör. Han upprätthöll flera ärliga, känslomässiga och inte sällan öppen hjärtiga nära relationer med sina många vänner, däribland fanns både vetenskapens och kyrkans män. Manlighetsnormen var under den viktorianska eran mycket mer tillåtande och flexibel än vad eftervärldens karikatyrer låter påskina. Det var avgörande för Thomas Henry Huxley vars kamp mot tungsinnet lindrades avsevärt av hans nära, vetenskapliga vänskapskrets.

Thomas Henry Huxleys personlighet dunderar tydligt fram ur texter och arkiv, men hur var Julian Huxley som person? Han umgicks med

lika många poeter och författare som biologer, så det råder ingen brist på beskrivningar av honom. Och dessa personer som omgav honom var skickliga och skarpt insiktsfulla skribenter. Biografiskt sett placerar det honom i ett orättvist underläge. En författare som gifte in sig i släkten, Elspeth Huxley, uppfattade honom som ohövlig, fåfång och självisk.⁶ Medan en annan författare som kände honom väl ansåg att han var »brilljant, charmerande, idealistisk, sällskaplig« men också »labil, full av självtvivel och fullständigt egocentrisk«. Efter Julians död 1975 skrev den framstående amerikanska poeten May Sarton ett brev till änkan Juliette, i vilket hon utan pardon diagnostiserade honom som »en bortskämd bebis«.⁷ Denna »berättelse om evolutionens förvaltare« är mer välvilligt inställd till Julian. Vad som inte alltid var synligt för de litterära observatörer som nämnts ovan, men som var smärtsamt tydligt för hans plågade fru, som själv hade ett par välformulerade och ärliga ord att säga om sin livskamrat, var Julians paralyserande depressioner. Understundom saktade hans kropp och hjärna ner så pass att de närapå blev stillastående, när själen var allt för tung för att bäras, ett tillstånd av fruktansvärt lidande. Julian var själv en skicklig poet, men när han inte kunde förmå sig att sätta samman ord för att på ett begripligt sätt beskriva någonting, än mindre den smärta som plågade honom, använde han sig av andras ord och bekände öppet hur plågad han var och hur han förkroppsligade Walt Whitmans »fruktansvärda ord«: »Helvetet under skallbenet; Döden under bröstbenet«.⁸ Familjens mest berömda ordsmed, Aldous, återinförde begreppet »acedia« under 1900-talet. I Chaucers medelengelska verk beskrivs tillståndet som något som »förslöar och förtrögar« en man.⁹ Det var detta tillstånd som Thomas Henry Huxley förde vidare till sin sonson, ett arv som återkom lite här och var i släkten Huxley.

Under det psykoanalytiskt präglade 1920-talet berättade Julian för världen om det handikappande tungsinne som han delade med sin farfar – hur han på ett avgörande och rent tekniskt vis faktiskt hade ärvt det. Att han var så öppen och ärlig kring detta i sina tidiga vuxenår gör barnhanden i detta tidiga studioporträtt, handen som försiktigt lägger sig över – famlar, söker – farfaderns hand, gripande och smärtsam att se (BILD 0.4). Bilden rymmer en sanning. Dessa

vetenskapens män var på ett privat plan sammanbundna genom lidandet. Offentligt och professionellt bands de samman av Julians hand, av hans arbete och strävsamma försök att ympa in sin egen gren på farfaderns stamträd.

T.H. Huxley (1825–1895) var en av de mest välkända zoologerna och komparativa anatomerna i den viktorianska världen. Han var en envis förespråkare och försvarare av Charles Darwin i de tidigaste offentliga debatterna om evolutionsteorin och det naturliga urvalet. Huxley hade inget emot att ta striden. Han sökte den, njöt av den, och vann den. Och på så vis utmanade han Storbritanniens vedertagna maktstrukturer, särskilt den engelska statskyrkan. Han växte först upp i London och sedan i chartisternas inland i en utbildad, men hårt kämpande och socialt alltmer försvagad familj, så det var ingen självklarhet att han skulle nå sin position som professor i paleontologi och naturhistoria vid Royal School of Mines, som hade startat som Museum of Economic Geology och senare blev Imperial College London. Tvärtom fick han verkligen kämpa för det, vilket gav honom en livslång tro på att förvärvade meriter, ansträngning och prestation väger tyngre än nedärvd auktoritet och titlar. Detta ställningstagande var uttalat och politiskt, understundom präglat av bitterhet, och ständigt antagonistiskt. Det gav bränsle åt hans strider mot konventioner, mot auktoriteter och mot det ortodoxa. Den kontroversiella idén om evolution genom naturligt urval passade Huxleys personlighet som hand i handske, till skillnad från Charles Darwin vars personlighet gick mycket illa ihop med hans explosiva tankar. Tillsammans och inom en grupp av likatänkande vänner, drev de i mitten av 1800-talet tillsammans fram en ny vetenskaplig naturalism som bestred alla beskrivningar av naturen, gamla som nya, som vilade på övernaturlig eller vidskeplig grund.

När Huxleys son Leonard gifte sig med Julia Arnold från en författarfamilj bestående av Thomas Arnold, Matthew Arnold, Mary Arnold (Mrs Humphry Ward), så förenades den viktorianska tidens vetenskap med litteraturen. Julian var deras första barn som överlevde spädbarnsåldern. Han föddes 1887 och levde samtidigt som sin farfar

under åtta viktiga år. Julian var den äldsta av fyra syskon, de andra var Noel Trevenen (1889–1914), Aldous Leonard (1894–1963) och Margaret Arnold (1899–1981), och han hade en idyllisk barndom full av fågelskådning och lektioner i poesi och tyska. Julian hade glädje av sin farfars strider inom vetenskapen och på utbildningsområdet. Familjens välstånd ökade ordentligt vilket gav honom plats som student på Eton och senare Balliol College i Oxford, från år 1906. Där hade de naturvetenskapliga ämnena förändrats fullständigt sedan hans farfars tid. Evolutionsteorin utgjorde nu en naturlig snarare än kontroversiell del av Julians undervisning. Men han tog också del av den starka kritik som vid den här tiden fanns bland vetenskapliga oliktankare, särskilt gällande det naturliga urvalet. Det fanns ett tekniskt problem med Darwins naturliga urval som Julian hjälpte till att reda ut och klargöra under 1930- och 1940-talen, något som han kallade »den moderna syntesen» av Mendelism och Darwinism, genetik och evolution.

Genom en anmärkningsvärd helomvändning – som vi kan härleda till den grandiosa författaren H.G. Wells – övergav Julian sin akademiska karriär inom zoologi för något som vi idag skulle kalla vetenskapskommunikation. Han gick vidare och blev en äventyrlig kommunikatör som hördes och syntes i radio, film och senare i tv under dess begynnelse, något som måste ha varit omöjligt att föreställa sig för hans farfar. Han vann till och med en Oscar. Julian Huxley var på många sätt en föregångare till David Attenborough. Och faktum är att Julian under det tidiga 1950-talet stod framför kameran i en produktion där en ung David Attenborough var producent. Mellan sina lamsläende depressionsperioder hann Julian med att vara omstridd sekreterare för London Zoo i slutet av 1930-talet och lika kontroversiell i sin roll som generaldirektör för Unesco i slutet av 1940-talet. Han var en av de mest eftertraktade talarna internationellt när det kom till ämnet befolkningskontroll under 1950- och 1960-talen, en tid då världens undergång framstod som nära förestående. Vår generation är inte den första som tänker i dessa banor.

Farfadern uppfann begreppet »agnostisk«. Sonsonen tog det vidare, och uppfann begreppet »transhumanism«, alltså idén om att människ-

BILD 0.4: Thomas Henry och Julian Huxley, 1895.

an, både på ett individuellt plan och som art, kan förbättras radikalt, mentalt såväl som fysiskt. Detta gjorde Julian till en i allra högsta grad politisk figur. I den speciella tid han verkade, då många naturvetare förblev just det och inte mer, gjorde Julian viktiga offentliga ställningstaganden om den mänskliga arten och dess variationer. Han var antifascist och en av undertecknarna av det så kallade *Geneticists Manifesto* (1939), som motsatte sig nazisternas rasdogmer, och han var tidigt en pådrivande kraft bakom Unescos antirasistiska »Statements on Race« för en ny värld efter fascismen och Förintelsen. Efter kriget blev han också ordförande för British Eugenics Society, något som för andra framstod som uppenbart motsägelsefullt, men som var fullkomligt logiskt enligt hans eget intellektuella ekosystem. Vi ska återkomma till hur och varför. På sin ålders höst skrev Julian under *Humanist Manifesto* (1973) och förde på så vis in den typiska Huxley-rationalismen in i vattumannens tidsålder.

Det som plågade Julian Huxley på ett personligt plan fascinerade honom på ett intellektuellt: vilka egenskaper ärver vi och vad finns inneboende i oss? Vad sker över och mellan generationer av levande varelser? Hur förs skillnader och variationer vidare över tid, sett till generationerna i ett släktträd, över de tiotusentals år som är hela mänsklighetens släktträd eller ännu mer omfattande – över de stora geologiska tidsåldrarna som ryms i livets träd? Vad vet vi egentligen om reproduktion, vare sig det handlar om ärtor, duvor, hästar eller människor? Slakten Huxleys familjehistoria fungerar också som en redogörelse för framväxande idéer och tankar om generationer och genealogi, gener och eugenik.

Evolutionen å ena sidan och arv å den andra är två väldigt olika naturfenomen som båda revolutionerades av och genom Charles Darwin och Alfred Russel Wallaces idé om det naturliga urvalet. Evolutionen var föremål för T.H. Huxleys intellektuella arbete under 1800-talet, medan det genetiska arvet sysselsatte Julian under nästföljande sekel. Nya och åter nya kombinationer av Huxleys och Darwins gjorde gång efter annan bruk av deras gemensamma intellektuella arv, och använde ibland det egna släktträdet som studieobjekt för att utarbeta ett sätt att tillämpa selektiv fortplantning på människor, i egenskap av

individer, familjer, samhällen och som art. De började koppla samman idén om förbättrad arvs massa med möjligheten till sociala ingrepp i fortplantningen av mentala och fysiska tillstånd. Flera generationer Darwin och Huxley korsade varandras vägar i och runt Eugenics Society i London. De blåste liv i en idé som sprang ur Charles Darwins intresse för artificiellt urval och vävde in den i mendelsk genetik å ena sidan och modernistisk futurism, till och med progressivism, å den andra. Thomas Henry Huxley var inte säker på om det här med att sträva efter att förbättra framtidens människa var en bra idé. Julian Huxley däremot, var hundra procent säker.

Under flera decennier har historiska och politiska analyser av eugeniken med rätta utarbetat en genomgripande kritik av dess ambitioner som rasorienterat program, med kopplingar till folk mord. Det är svårt att förstå hur en efterkrigsmänniska som Julian Huxley kunde få eugenik och *motstånd* mot biologiskt motiverad rasism att gå ihop. För Julian var den nazistiska eugeniken just det – ett farligt, malplacerat och opportunt program, vars utförande var fasansfullt i sin rena rasism. Det kan låta märkligt, men hans slutsats var att eugeniken behövde räddas, inte överges. En förklaring till detta är att den brittiska eugeniken till en början handlade om psykisk hälsa och ohälsa, duglighet och oduglighet för att tala med det tidiga 1900-talets språk, snarare än om rasskillnader, raspolitik eller rasreproduktion av olika slag. Visst talade brittiska eugenikforskare implicit om »ras«, ibland även explicit, och syftade då exempelvis på nationen, ibland på arten *Homo sapiens*. Ibland kanske de menade »vit«, eller »kaukasisk«, »neger« eller »asiat« eller »arier«, eller någon annan av hundra godtyckliga uppdelningar av mänskligheten. Inbäddat i detta ligger en historia om själva föreställningen om »ras«, om själva termen, och hur dess betydelse ändrats från att handla om artdifferentiering till att handla om skillnader människor emellan. Thomas Henry Huxley förkastade i regel begreppet »ras« när det kom till människor, och föredrog i stället att använda ordet »härstamning«, medan hans sonson med framgång argumenterade för att det inte fanns något som biologisk »ras«, i stället introducerade han den inflytelserika idén om kulturell »etnicitet« som en del av sitt aktiva antirasistiska projekt vid mitten av 1900-talet.

Evolutionens tidsålder kastade om några av revolutionsårens nyckelkomponenter, inte minst den grundläggande frågan: »Föds människor fria och jämlika?» Kring detta upplysningens bud utkämpades strider och liv gick förlorade, republiker såg dagens ljus och liberala demokratier reformerades. Under 1800-talet blev det till en biologisk fråga, inte enbart, men inte heller minst tack vare Thomas Henry Huxley.¹⁰ På 1860-talet skrev han en artikel med rubriken »Emancipation – Black and White«, samtidigt som inbördeskriget utkämpades på ena sidan Atlanten och kvinnorörelsen drev kampen för jämlika utbildningsmöjligheter och medborgerliga rättigheter på den andra. Julian däremot, funderade över politisk jämlikhet och ojämlikhet under en tid då mänskliga rättigheter började formuleras som lagar. Som den utpräglade internationalist han var, var han också med när Förenta nationerna, nytt vid den tiden, deklarerade erkännandet av alla människors lika värde som universell målsättning.

Något som kan tyckas förvirrande, till och med chockerande, är att båda Huxleymännens biologiska svar på den moderna politiska frågan »Föds alla människor fria och jämlika?» var varsitt kategoriskt nej. Just som de verkar rentvå sig själva enligt våra mått mätt, komprometterar de sig själva gång efter annan igen. Men det omvända är också sant. Just som deras trångsynthet, rasism och sexism är som mest påtaglig, uppstår sprickor i våra dömande nutidsglasögon, vanligtvis eftersom någon annan av deras samtida uppenbarar sig och gör bilden än mer komplex. T.H. Huxleys insisterande på att det bara fanns en enda människoart – och inte många olika biologiska sorters människor som vissa andra trodde – plockades till exempel senare upp av slave-remotståndare för att stödja deras sak. Ett annat exempel är att Julian, trots att han skrev en rad hemska artiklar om »negerproblemet« och en löjligt kolonial och högfärdig bok om sina resor i Afrika, blev respektfullt inbjuden av sociologen W.E.B. Du Bois att bidra med en text till *Encyclopedia Africana*, det stora afroamerikanska projektet vars syfte var att erbjuda en motvikt till *Encyclopedia Britannica*. År 1946 gjorde Julian filmen *Man – One Family* tillsammans med den judiska och kommunistiska filmskaparen Ivor Montagu. Filmen pläderade för en antirasistisk och (vad vi senare skulle komma att kalla)

mångkulturell efterkrigsvärld.¹¹ Samma år skrev han in eugenik i sitt manifest för Unesco och deklarerade därigenom att människor inte föds jämlika. Vi ska här försöka förstå dessa långt ifrån felfria Huxleys, inte så mycket med våra egna bristfälliga mått, utan mer med de måttssystem och genom de reaktioner som fanns under deras egen, föränderliga tid. På många sätt är det ett vanskligare tillvägagångssätt. Men just den positionerande och politiserande aspekten av T.H. och Julian Huxley är en bra utgångspunkt för att närma sig komplexiteten hos dessa ämnen under två sekel.

Att bestämma, placera och dokumentera »människans plats i naturen« var det mest varaktiga Huxley-projektet av alla. Men det var ett arbete som krävde lika stort fokus på de djur som inte faller under kategorin människa som på *Homo sapiens* och tidigare varianter av densamme. Både farfadern och sonsonen var zoologer innan de blev människo-forskare på sina respektive 1800- och 1900-talsvis, båda lika upptagna av att samla på sig kunskap om havets, himlens och jordens alla varelser.

T.H. Huxleys enda stora erfarenhet som zoolog »på fältet« var hans resa till Stilla havet på 1840-talet, även om hans roll ombord på Kungliga flottans HMS *Rattlesnake* var som assisterande marinläkare och inte som naturforskare. Från Rio till Nya Guinea, upp och ner längs Australiens östkust, for Huxley med känslor som sträckte sig från stillsam tristess till djup melankoli, till en närapå outhärdlig saknad efter sin käresta i Sidney, Henrietta Heathorn, som senare kom att bli hans fru, de fick många år tillsammans. Under tiden fick han se dugonger och sjöstjärnor, pungdjur och tropiska fåglar vars färg och storlek aldrig riktigt lät sig fångas på pergament av hans akvarellfärg. Det var hans analys av den osannolika maneten och havsanemonen som gav honom det prestigefyllda medlemskapet i Royal Society. Han tog upp djuren ur det varma vattnet, skar isär dem och studerade dem minutiöst noga i sitt mikroskop – något som inte alltid var lätt på ett fartyg till havs. Därefter riktade han i stället in sig och sin zoologiska expertis på däggdjur. Mest känt är hans arbete med primater. Och även om han i egenskap av fysiolog var intresserad av levande varelsers reaktioner, lärde han sig mest från döda djur och delar av dem: från

skallarna, från fossilerna som stegvis avslöjade länken mellan dinosaurier och fåglar, och från så kallad »mjuk anatomi«, det vill säga nerver eller hjärnor eller ryggmärg som kunde dissekeras. I sitt museum och laboratorium på Jermyn Street och senare i South Kensington samlade, forskade och undervisade Huxley under flera årtionden, om och med hjälp av fossiler, skelett och embryon i glasburkar. De varelser i hans närhet som senast var vid liv var de uppnålade insekterna och skalbaggarerna i hans entomologiska samling, och de vägghängda troféerna med uppstoppade däggdjur, reptiler och fåglar.

Julians zoologiska värld var vital och livfull, inte det minsta död. Han ansåg att djur bäst studeras levande i ljuvligt samspel med varandra. Till skillnad från farfaderns zoologiska metod som förlitade sig på döda varelser, vissa så gamla att de blivit till sten, alltså fossiliserats, studerade Julian beteenden och till och med »känslomässiga« relationer mellan levande varelser, som en djurvärldens etnograf. Hans första stora kärlek var fåglar. Julians mest välkända arbete inom det zoologiska fältet förblir till denna dag *The Courtship Habits of the Great Crested Grebe* (1914), som grundar sig på de fältobservationer han gjorde i Hertfordshire 1912, tillsammans med sin bror Trevenen.¹² Det är en ofta citerad klassiker inom etologin, och den lade grunden till hans studier av ritualer, så som de fascinerande »danserna« doppingar emellan. Men vad som också är viktigt att belysa är att verket utmanar Charles Darwins andra teori, den om sexuellt urval. Till skillnad från Darwins påfåglar var dessa vattenfåglar minimalt sexuellt dimorfa. Det var svårt att särskilja honorna från hanarna. Hur fungerar sexuellt urval då?

Julians djur var inte alltid vilda, ibland inte ens nära, men han ville definitivt ha dem levande. Om Thomas Henry Huxley bodde i ett museum så bodde Julian Huxley i ett zoo. Under större delen av det sena 1930-talet och under krigsåren bodde han i en lägenhet inne på London Zoological Gardens område. Senare i livet var det dock inte Regents Park utan Afrika som gav honom möjlighet att verka som ekologiskt ansvarig förvaltare av djuren. Att låta de vilda afrikanska djuren få leva kvar i sin naturliga miljö blev hans kall. För farfadern var »Afrika« något som man kom i kontakt med på Athenaeum Club

eller på biblioteken i British Museum, och den speciella afrikanska primaten gorilla såg han bara avbildad eller som skelett. Julian var å sin sida helt fångslad av, rentav förälskad i, London Zoos mest berömda gorilla Guy. Ur detta hänseende var han på ett intellektuellt plan mer av en sonson till Charles Darwin än till Thomas Henry Huxley. Ett sekel tidigare hade den store evolutionisten klättrat in i samma primatburar i Regents Park för att studera hur djurens känsloliv tog sig uttryck.¹³

En aspekt av det stora modernitetsprojektet att särskilja kultur från natur var att särskilja människan från djuren, en drivkraft som flödade genom filosofi, naturvetenskap och konst under större delen av de 200 år som utgör den sena moderniteten, och som degraderade hela den klassiska, kyrkliga och humanistiska kanon som funnits tidigare. Vad innebär det att vara människa? Var upphör mänskligheten och var tar djurriket vid? Historikern Joanna Bourke menar att »Darwinistiska resonemang må ha bidragit till att bryta ner föreställningen om en radikal åtskillnad mellan människa och djur, men humanismen överlevde denna attack«.¹⁴ Och det är precis här vi kan placera in farfar och sonson Huxley intellektuellt, genom deras arbete med att på modernitetens dialektiska vis betona att vi är djur, och del av evolutionen, och samtidigt hitta vägar för att tydligt särskilja människan från vilddjuren.

Den viktorianske farfadern pläderade för en naturlig mänsklighet, och undergrävde på så vis den teologiskt färgade uppfattningen om människans särställning, (som presenteras i den där andra kända boken om arternas uppkomst, Första mosebok), och började luckras upp. Men bland naturvetarna i mitten av 1800-talet så var det inte många som behövde Thomas Henry Huxleys hän av hur mannen skapades först och därefter kvinnan på den sjätte dagen, efter att fåglar, kryp, fiskar och lastdjur skapats, för att själva ifrågasätta skapelseberättelsen. De flesta naturalister hade inte tolkat Första mosebok och skapelseberättelsen bokstavligen på flera generationer. Men samtidigt höll de på sätt och vis i regel fast vid tanken om att människan innehar en särställning på grund av sitt förnuft, sitt språk, sin förmåga att

föreställa sig ett liv efter detta, och på ett mer blygsamt plan, genom motsättliga tummar. Julian visste, på ett mycket mer djupgående, fullständigt och tekniskt plan, mer än sin farfar och till och med än Charles Darwin, att evolution genom naturligt urval påverkar allt och alla, alltid, ändå var han en av dem som bibehöll och till och med utvidgade traditionen att hävda att människor *är* speciella: evolutionen har gjort oss sådana. En anmärkningsvärd effekt av *Homo sapiens* långa evolutionära historia, av »människans plats i naturen«, var att även kultur och kunskap i sig kunde ärvas. Det här är en evolutionshistoria som sträcker sig från en slumpmässigt välplacerad tumme, till en alldeles särskild sorts medvetande. Enligt Julian gav den människan en klar särställning.

Farfar och sonson Huxley intresserade sig för livet på jorden ur alla möjliga perspektiv, i stort och smått, från hela solsystemet till den mänskliga själen. De var mästare på att förklara hur naturens minsta beståndsdelar passade in i en helhet, och ju större helhet desto bättre. Evolutionen och människans kunskap om den var allt. I mitten av 1960-talet påstod Julian att evolutionsläran »har sina rötter i kosmologin och blomstrar genom den mänskliga historien».¹⁵ Men ändå var den moderna människan i färd med att utplåna sig själv mellan atombomben och befolkningsbomben. Julian sade ofta att detta hotade att utplåna allt det evolutionära arbete som hade framavlat mänskligheten under tusentals generationer. Hans reaktion var politisk: »Atombombshotet är enkelt – antingen förenar vi oss eller så går vi under.»¹⁶ Med efterkrigstidens katastroftonfall innebar artens förenande ett globalt organisatoriskt enande, och närmare bestämt en global organisatorisk enighet som skulle kunna rädda arten *Homo sapiens* från sig själv.

Farfadern hade sammanställt sitt arbete i boken *Evidence as to Man's place in Nature* (1863), och såg tillbaka på ett evolutionärt förflutet som bara blev äldre för varje ny paleontologisk upptäckt. Ett sekel senare funderade hans sonson över *The Future of Man – Evolutionary Aspects* (1963), och blickade framåt från sitt nu, »ett avgörande ögonblick i den kosmiska historien».¹⁷ Julian var så djupt »inne« i naturen att han kunde styra den, dominera den: »Människans öde är att ensam

bära ansvaret för den framtida utvecklingen på den här planeten.«¹⁸ De – vi – står ensamma som evolutionens förvaltare, eftersom det endast är vi som kan förstå den, och oavsett vad vi tycker om det bär vi ansvaret för »evolutionens sak å jordens och dess övriga invånares vägnar«.¹⁹ Å ena sidan innebar detta ett nytt slags herravälde »över alla djur på jorden och alla fåglar under himlen, över allt som krälar på marken och över alla fiskar i havet«.²⁰ Å andra sidan framträder Julian Huxley här som den hotade globala ekologins teoretiker och kommentator. Resonansen med vår antropocena tidsålder är påtaglig.

För både Thomas Henry och Julian var evolutionen ett kosmologiskt fenomen, eftersom den band samman all materia i alla tider. Även icke-organisk och organisk materia är sammanlänkade. Julian skrev att »Evolutionen, från kosmiskt stjärnstoff till det mänskliga samhället, är en omfattande och ständigt pågående process.«²¹ Hans farfar sa i princip samma sak 1894:

inte enbart växternas värld, men också djurens, inte enbart levande ting, utan hela jordens väv, inte bara vår planet, utan hela solsystemet, inte enbart vår stjärna och dess satelliter, utan också alla de miljontals liknande himlakroppar som vittnar om den ordning som råder i en rymd utan slut, och som har bestått genom tid utan början och slut, rör sig alla i sina förutbestämda banor genom evolutionen.²²

Dessa evolutionister som levde mellan 1825 och 1975 har inte bara visat, utan också handgripligen gett oss, tankemodeller att eftersträva eller undvika: att tänka på mänskligheten och naturen tillsammans, att placera arter i forntiden och avlägsna framtider, spåra människans återkommande tendens till dominans och betrakta jorden med eller utan *Homo sapiens*, evolutionens självskrivna förvaltare.